

Громадська діяльність Панаса Саксаганського

Розглядаються основні напрямки громадської діяльності видатного українського актора і режисера Панаса Саксаганського. Проаналізовано її значення для розвитку українського театру та формування національної самосвідомості українців.

Ключові слова: Панас Саксаганський, громадська діяльність, формування національної самосвідомості, український театр.

Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні визначається необхідністю розширення просопографічних досліджень. Одним з провідних напрямків історичних праць є дослідження життєвого і творчого шляху тих осіб, діяльність яких вивчалася за радянських часів. Життя деяких цих постатей вимагає повного переосмислення їх значення в українській історії або ж вірного розставлення акцентів та розгляду під іншим кутом зору з урахуванням новітніх історичних розвідок. Громадська діяльність Панаса Саксаганського досі не була предметом комплексного дослідження, яке є необхідним для змалювання повного історичного портрету митця.

Праці, присвячені життєвому та творчому шляху Панаса Саксаганського висвітлюють насамперед його акторську та режисерську діяльність і у більшості своїй залишають поза увагою громадську діяльність. Окремі відомості з даної теми містяться у спогадах Панаса Саксаганського «По шляху життя» та у деяких спогадах сучасників. Відомості про літературний конкурс, який оголосили брати Тобілевичі опубліковані у тогочасній періодичній пресі та прокоментовані у художній біографії Ю. Мартича «Повість про народного артиста». Значний фактичний матеріал, що стосується благодійницької діяльності «Товариства російсько-малоросійських артистів під керівництвом Панаса Саксаганського» викладено у ґрунтовній праці О. Цибаньової «Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І.К. Тобілевича)». Цінні відомості про формування громадянської позиції Панаса Тобілевича у юнацькі роки містяться у монографії Л. Стеценка.

Так, навчаючись у реальній школі, Панас Тобілевич брав участь у створенні рукописної газети. Згадка про неї є в «Заключенні по делу о Елисаветградском народолюбческом кружке», де було зафіксовано: «Тарковский задумал издавать рукописную газету «Ученик» тенденционного содержания с тем, чтобы при её помощи пометить лиц наиболее способных к вступлению в проектируемый Тарковским побочный кружок саморазвития... Ученики отнеслись к изданию довольно сочувственно, так что даже устроили по помещённому в газете проекту кассу взаимопомощи» [7, 14].

Справа в тому, що Олександр Карлович Тарковський був рідним братом першої дружини Івана Карповича Карпенка-Карого, вихованцем вищої реальної школи, одним з найактивніших діячів Єлисаветградської нелегальної організації і керівником молодіжних таємних гуртків. Він жив у будинку Тобілевичів і був у тісних дружніх стосунках з братами Тобілевичами та їхньою сестрою Марією. Під його керівництвом у реальній школі працював нелегальний гурток революційного спрямування. Серед членів цього гуртка був і Саксаганський. Вони перекладали художні твори, статті М. Чернишевського та розділи з політичної економії. Жандармський офіцер, слідчий у справі Єлисаветградської нелегальної організації, писав у висновках: «Несмотря на невинный с первого взгляда характер запятый названного кружка, он несомненно имеет преступное направление. Такое направление... обнаруживается... из того..., что материалом для перевода выбирались... сочинения, изображающие тяжёлое экономическое положение народа, его социальную прииженность с целью... уяснить... недостатки настоящего строя и показать, что изменение такового возможно достигнуть лишь путём борьбы с существующими порядками» [7, 15]. Отже, це був, можливо, один із перших напрямків громадсько-політичної діяльності Панаса Саксаганського.

Також ще з юнацьких років Панас Карпович брав участь у благодійних виставах. Навчаючись у єлисаветградській земській реальній школі, він часто спостерігав за роботою аматорського гуртка, яким керував його старший брат Іван. Аматори дуже відповідально ставилися до роботи в цьому гуртку. Ставили твори українських і російських драматургів. З часом тут почав працювати Марко Лукич Крошвинський. Коли Панас Тобілевич перейшов до старших класів, то почав брати участь у виставах вже як актор, виконуючи спочатку невеликі ролі, а згодом більш значні. Прибуток від вистав цього гуртка йшов на допомогу малозабезпеченим учням. Також за зароблені кошти була заснована і утримувалася реміснича школа з безкоштовним навчанням. У лютому 1875 року у Єлисаветграді у громадському клубі на вечорі, присвяченому річниці смерті Т.Г. Шевченка, з благодійною метою були показані «Вечорниці» відомого композитора Петра Ніщинського, у яких взяв участь сам автор. Цей концерт мав великий успіх. Як бачимо, згодом виділяється ще один напрям громадської роботи.

Розпочавши професійну акторську кар'єру, Панас Карпович продовжував брати участь у благодійних виставах. 5 лютого 1887 року, після триумфальних гастролей у Петербурзі, він отримав листа від урядового дому імператриці великого князя Сергій Олександровича: «Её Императорское Высочество, Государыня Великая Княгиня Елизавета Фёдоровна поручила мне передать Вам, за любезное участие ваше в спектакле, в Высочайшем присутствии, в Мариинском театре, в пользу Иго С. Петербургского Дамского Комитета Российского Общества Красного Креста, искреннюю благодарность в знак коей честь имею препроводить Вам Именем Её Высочества, прилагаемый при сем подарок, в память 25го января 1887 г. Примите уверение в совершенном моём почтении и преданности» [5].

Створивши у 1890 році разом з Карпенком-Карим «Товариство російсько-малоросійських артистів під керівництвом П.К. Саксаганського», Панас Карпович разом зі своєю трупною, окрім великої кількості вистав по знижених цінах, дав величезну кількість вистав саме з благодійною

метою на користь різноманітних установ. В Одесі це були Товариство взаємодопомоги акушеркам, Дамський комітет з організації допомоги у справі початкової освіти бідних дітей на острові Сахалін, Федорівське товариство взаємної допомоги службовців друкарень, літографій та інших підприємств поліграфії, Товариство допомоги бідним учням 2-ї Одеської чоловічої гімназії, жіноче професійне училище Сігал, громадське училище Ешибот, а також на користь російського театру і бідних учнів єврейського чоловічого училища Кіікер та училища доктора Зільберга. 30 жовтня 1889 року у Кишиневі труппа дала виставу «Чорноморці», половина збору якої була передана до недільної школи. До каси школи надійшло 117 крб. 98 коп. Це було найбільше пожертвування за весь час її існування. У Миколаєві труппа Саксаганського давала благодійні вистави на користь миколаївського «благотворительного общества» і товариства «по устроїству школи-убежища для дітей нуждаючихся рабочих». 16 липня 1892 року у Маріуполі відбувся концерт на користь чоловічого та жіночого хорів та танцюристів. У Полтаві пройшли вистави, прибуток від яких було передано полтавському «дому трудолюбия», Подольській безкоштовній читальні та громадській бібліотеці. Таким чином, даний напрям громадської роботи Панаса Саксаганського не являв собою одноактні дії. Це була продумана політика.

У жовтні 1895 року Карпенко-Карий і Саксаганській повідомили українського письменника Мордовцева та професора Пелеха про дозвіл поставити у Полтаві пам'ятник І.П. Котляревському. Також написали листа українському меценатові Терещенку з пропозицією пожертвувати кошти на цю справу. «Вважаю за потрібне підкреслити, що мільйонер Терещенко дав тільки 300 карб., цебто менше, ніж ми, актори» [6, 202]. Труппа Саксаганського передала на спорудження пам'ятника 332 крб. (таким був збір від вистави «Наталка Полтавка», яку було показано 17 жовтня 1895 року в Полтаві). За такий внесок полтавський міський голова надіслав подяку Саксаганському від імені міської громадськості. 18 листопада труппа показала виставу «Наталка Полтавка» у Харкові, збір також було передано у Полтаву. 27 серпня 1899 року Карпенко-Карий подав заяву полтавському міському голові, в якій було висловлено думку братів Тобілевичів відносно місця встановлення пам'ятника Котляревському. Вони пропонували поставити пам'ятник поруч з новим будинком, спорудженим з просвітньою метою. Ці думки були висловлені після того, як Тобілевичі відвідали разом з міським головою всі місця, намічені для пам'ятника [8, 255]. 26 липня 1903 року Саксаганській отримав запрошення від полтавського міського голови на заходи, присвячені відкриттю пам'ятника, що пройшли 30 і 31 серпня. На перший день було заплановано освячення пам'ятника на могилі Котляревського та засідання міської думи, на другий день – літературно-музичні номери та показ вистави «Наталка-Полтавка». Збір від вистави призначався для створення фонду для відкриття школи імені І.П. Котляревського. Отже, з кожним роком громадська діяльність Панаса Саксаганського збагачувалася новими фактами.

Труппа Саксаганського всіляко підтримувала заходи на вшанування пам'яті видатних митців. Так, 20 лютого 1899 року вона взяла участь у літературно-музичному вечорі, збір від якого пішов на вшанування пам'яті артиста Рощина-Інсарова. У тому ж році у фонд коштів на спорудження пам'ятника О.С. Пушкіну у Катеринославі було передано збір

від вистави «Мартин Боруля». А в 1901 році Саксаганський разом з російськими літераторами, українськими драматургами та акторами взяв участь у вечорі на відзначення 40-ї річниці з дня смерті Т.Г. Шевченка у Москві. «Произнесено было много речей, характеризовавших Шевченко как великого поэта, человека и гражданина, и прочитано несколько его произведений. ...сделан был сбор в пользу беднейших родственников Шевченко» [8, 302].

У листопаді 1893 року трупа Саксаганського дала виставу на користь відділу Російського товариства спасіння на водах у Акермані. «От спектакля, устроенного 29 п\м управляемою Вами труппою в пользу Местного Правления, поступило в кассу Правления 90 руб., из коих 70 руб. составляет пожертвование товарищества сверх сбора» [4]. Прибуток від деяких вистав у Києві було віддано на спорудження народної аудиторії, на користь малозабезпечених студентів Київського університету, Товариства пивидкої медичної допомоги та будинку безпритульних дітей. У Харкові було зроблено благодійні внески на користь Товариства поширення грамотності, незабезпечених студентів Харківського університету і безкоштовної дитячої ідальні. Активна доброчинна діяльність проводилася і в Катеринославі. Тут було передано кошти від деяких вистав Товариству катеринославських російських прикажчиків, товариству піклування про дітей, товариству взаємодопомоги лікарів, на користь населення невротичних районів, нічліжного дому та громадської публічної бібліотеки. 7 вересня 1906 року у Нижньодніпровську трупа показала спектакль «Розумний і дурень» на користь безробітних.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, основними напрямками благодійної діяльності Саксаганського було вшанування пам'яті видатних митців, підтримка працівників театру, різних освітніх та медичних закладів та малозабезпечених громадян.

З метою підвищення культурного рівня акторів, Панас Саксаганський та Іван Карпенко-Карий щотижня влаштовували т.зв. «вечорниці», на яких читали лекції з всесвітньої історії та історії театру. Після лекції молодь виконувала різноманітні сценки з п'єс, співали українських і російських пісень. Іноді влаштовувалися публічні репетиції, на яких актори могли спробувати себе в різних ролях.

Брати Тобілевичі прагнули створити сприятливі умови також для розвитку української драматургії, підтримуючи драматургів. У січні 1903 року в журналі «Киевская старина» було надруковано оголошення і умови конкурсу на кращий драматичний твір. Тоді ж в газеті «Южное обозрение» надруковано прохання братів «доставлять... новые ещё не появлявшиеся на сцене, но дозволенные к представлению пьесы». За кращі з них встановлювалася премія в 150 карб. «сверх обыкновенной поспектакльной платы» [8, 350]. Трохи згодом у «Літературно-науковому віснику» було вміщено повідомлення, що кількість премій необмежена. Саксаганський пов'язував з цим конкурсом великі надії, мріючи розширити за рахунок нових п'єс репертуар свого театру. Однією з обов'язкових умов було те, що тематика п'єси мала бути пов'язана з сучасним життям. Таким чином Панас Карпович хотів привернути увагу до проблем дійсності. Він постійно розміщував в пресі повідомлення про різні літературні конкурси, але разом з тим був дуже вимогливим до творів, що надходили до нього. Наприклад, у «Полтавском вестнике» було надруковано такий відгук: «На конкурс надіслано понад 10 п'єс, але жодна з них не задовольняє вимогам

художності. Перш за все, більшість п'єс являє з себе «старі пісні на новий лад», простіше, замасковані переробки існуючих уже малоросійських п'єс, і ніяких художніх елементів у собі не мають. При цьому автори п'єс виявляють дуже слабе знання народного життя і малоросійської мови» [2, 182].

В іншій замітці зазначалося: «... Нам довелося дізнатися з цілком вірогідних джерел, про долю п'єс, які надіслали деякі малоросійські письменники, в переважній більшості початкуючі, на конкурс, який оголосило товариство – Садовський, Саксаганський, Карпенко-Карий... Головна умова прийому – ідейність п'єс. Тільки ідейні, навчаючі, заслуговують уваги цінувачів... шукається зовсім новий мотив, якого не торкаються Карпенкові п'єси...» [2, 182].

Різного роду негаразди не зупиняли Саксаганського, тому уже після смерті Івана Карпенка-Карого, порадившись з друзями, він вирішив обрати журі і оголосити новий конкурс. Прибуток від вистави на вшанування пам'яті брата, який мав скласти близько 300 карб., мав стати основою премії імені Карпенка-Карого.

Панас Саксаганський відстоював інтереси театру і на державному рівні. Він разом з Іваном Карповичем брав участь у Першому всеросійському з'їзді сценічних діячів, який відбувся у 1897 році у Москві. Обертався «Занісека», яку Панас Карпович зачитав на цьому з'їзді. Було поставлено питання відсутності доброякісного репертуару, підходящих призначень для театру, занадто високих цін на квитки, а також про утиски, яких зазнає український театр. Ставилося питання про підвищення інтелектуального рівня артистів, а також необхідності соціальних гарантій для них. Для цього пропонувалося заснувати фонд, матеріальну основу якого складали б певні відрахування з продажу квитків у розпорядження російського театрального товариства. Велика частина доповіді була призначена свавілью місцевої адміністрації. Доповідь викликала підтримку присутніх. «Вирішили приборкати не по розуму усердних агентів... Комісія її артисти імператорських театрів дякували мені за прочитану доповідь» [6, 185]. Зміст останньої досить яскраво засвідчує громадську позицію Панааса Саксаганського.

За часів Центральної Ради Панас Карпович входив до складу Центральної ради – громадської організації, що була створена у травні 1917 року при театральному відділі Генерального секретаріату народної справи Центральної Ради переважно з видатних діячів українського театру. Основним завданням Ради була організація театральної справи по всій Україні. П. Коваленко у своїх спогадах писав, що Театральна рада юридично була піби підпорядкована театральному відділові секретаріату народної освіти, але фактично та ідейно вона керувала цим театральним відділом, здійснюючи через нього свої заходи» [1, 110]. За часів гетьмана Михайла Сидоренка Театральну раду переіменовано в Театральний комітет, а Саксаганського поставлено на чолі новоутвореного Державного народного театру.

Після утворення Радянського Союзу всіх працівників мистецтва було об'єднано у профспілку Всеробмис (всесоюзна спілка робітників мистецтв). Члени спілки мали сплатити вступний внесок, що складав об'єднану денного заробітку, а також сплачувати щомісяця 2 відсотки від щомісячного доходу [3].

Отже, громадська діяльність видатного українського актора і режисера, народного артиста СРСР Панаса Саксаганського була різноплановою, мала кілька напрямів і не була самоціллю досліджуваної нами постаті. Вона стала важливою ланкою у підвищенні культурного рівня та формуванні національної самосвідомості українців у кінці XIX – на початку XX століття.

Література

1. Коваленко П. Шляхи на сцену. – К., 1964. – 291 с.
2. Мартич Ю. Повесть про народного артиста. – К., 1954. – 328 с.
3. Музей Панаса Саксаганського (далі – МПС). – Вх-555.
4. МПС. – Вх-694.
5. МПС. – Вх-695.
6. Саксаганський П.К. По шляху життя. Мемуари. – Х., 1935. – 231 с.
7. Стеценко Л. Панас Саксаганський. – К., 1959. – 91 с.
8. Цибаньова О.С. Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І.К. Тобілевича). – К., 1967.

Гонтарь Н.И. Общественная деятельность Панаса Саксаганского

Рассматриваются основные направления общественной деятельности выдающегося украинского актёра и режиссёра Панаса Саксаганского. Проанализировано её значение для развития украинского театра и формирования национального самосознания украинцев.

Ключевые слова: *Панас Саксаганский, общественная деятельность, формирование национального самосознания, украинский театр.*

Gontar, N.I. Social activity of Panas Saksahanskyi

The basic directions of public activity of the famous Ukrainian actor and director Panas Saksahanskyi are considered. Its value for development of the Ukrainian theatre and formation of national consciousness of Ukrainians is analysed.

Key words: *Panas Saksahanskyi, social activity, formation of national consciousness, Ukrainian theatre.*